

Eamiálbmogat ja demeansa Davviriikkain

Nordens
välfärdscenter

Eamiálbmogat ja demeansa Davviriikkain

Almmuhuvvon
Nordens välfärdscenteris / Davviriikkalaš čálgoguovddáš
© Skábmamánuš 2019

Prošeaktajodiheaddji: Lars Rottem Krangnes

Čálii: Lars Rottem Krangnes

Ovddasvástideaddji almmuheaddji: Eva Franzén

Foto: Carl-Johan Utsi, Alamy Stock Photo

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Guossuhančujuhush: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org

Diehtoočállosa máhtta viežžat:
nordicwelfare.org/publikationer

Sisdoallu

Ovdasánit.....	5
Álggaheapmi máhttodillái.....	8
Eamiálbmogat Davviriikkain.....	8
Eamiálbmogat ja demeansa	9
Eamiálbmogat, demeansa ja davviriikkalaš čálgoservodagat...	10
Eamiálbmotperspektiiva davviriikkalaš ovttasbarggus demeanssas	14
Hástalusat ja evttohusat vuosttaš davviriikkalaš konfereansa eamiálbmogat ja demeansa bargobáji joavkkus.....	18
Hástalus 1	18
Váilevaš dieđut rivttiid birra, ja maid dat buktá mielddis gielddaide ja rievttiguddiide	18
Evttohus	18
Hástalus 2	20
Váilevaš gelbbolašvuolta gielas ja kultuvrras gielddain	20
Evttohus	20
Hástalus 3	21
Váilevaš reaiddut beaivválaš barggus ja reaiddut maiguin ovddida doaimma	21
Evttohus	21
Hástalus 4.....	22
Movt mii mannat viidáseabbo davviriikkalaš ovttasbargguin eamiálbmogiid ja demeansa áššiiguin?	22
Evttohus	22
Girjjálašvuolta	24
Polisidokumeanttat ja web-návccat	26

Ovdasánit

Davviriikkalaš oktasašbargu sosiálapolitihkalaš áššiin eamiálbmotperspektiivvaš lea buorre ovdamearka davviriikkalaš ávkkis. Lea sáhka viehka unna joavkkuin, riikkain gos viehká dávjá juhket hástalusaid vuorastuvvan álbmogiin, vánes bargoveahka ja viiddes geográfalaš gaskkat.

Davviriikkaid oktasašbargu demeanssaáššiin, dan man Davviriikkaid čálgoguovddáš koordinere, lea ihtán dárbu háhkat máhttuvuođđulinja, systematiseret vásáhusaid lonohallama ja cegget arena gos digaštallá mii lea buorre dikšu ja fuola lea sámiide ja inuihtaide main lea demeansa. Dutkamat leat váilevaččat evidensavuodus máhtut dikšumis ja fuolas sámiide ja inuihtaide main lea demeansa, muhto sihke Suomas, Norggas, Ruoŋas ja Ruonáeatnamis lea muhtin bijut ja dutkanprošeavttat jođus.

Dán raporttas leat čohkken gávnnahemiid ja evttohusaid mat bohtet joavkobarggus dan vuosttaš davviriikkalaš konfereanssas eamiálbmogiid ja demeanssa fáttas. Konfereansa lágidii Davviriikkaid čálgoguovddáš, Region Jämtland Härjedalen ja sámi ávvojahki, Staares čakčat 2018. Loahppabohtosiidda ja evttohusaide gullet ovdamearka dihte dasa makkár geavatlaš bijuid ja rievdadusat leat dárbbaslaččat vai olbmot eamiálbmotduogážiin ja demeanssain máhtáše oazžut buoret doarjaga ja bálvalusa davviriikkalaš gielddain, man láhkái mii máhttit juohkit máhtuid gielddaid ja leanaid rastá, dahje man láhkái implementeret ođđa dieđuid geavatlaččat. Bargujoavkku oaivilat leat čohkkejuvvon Davviriikkaid čálgoguovddážiis, muhto dain eai leat vuoruheamit eaige ávžžuhusat min bealis.

Davviriikkaid čálgoguovddáža bargogohččun lea buktit oasi bijuid ovdáneapmái čálggus Davviriikkain dakko bokte ahte čohkket ja juogadit dieđuid ja hukset arenaid fierpmádagaide ja dutkanovttasbarggus. Giđđat jagis 2019 vuodđuduvvui davviriikkalaš fierpmádat eamiálbmogiid ja demeanssa váras, das leat olis eiseválddiid ovddasteaddjit, dutkit ja hárjehallit dikšun- ja fuollaámmáhiin, Suomas, Norggas, Ruoŋas ja Ruonáeatnamis.

Dát raporta lea jurddašuvvon leat vuodđun digaštallamiin movt vuoruhit davviriikkalaš oktasašbarggu eamiálbmogiin ja demeanssain, ja báikkálaš ja sisriikkalaš digaštallamiidda bijuid birra gielddaid ja nationála dásis. Evttohusaid duogáža addin dihte

raporta álggahuvvo čilgemis máhttodili eamiálbmogiin ja
demeanssas.

Eva Franzén
Direktevra
Davviriikkaid čálgoguoovddáš

Lars Rottem Krangnes
Prošeaktajođiheadji

Álggaheapmi máhttodillái

Eamiálbmogat Davviriikkain

Davviriikkain leat guokte eamiálbmotjoavkku: sámit Suomas, Norggas ja Ruoŋas ja inuihtat Ruonáeatnamis. Sámi hálddašanguovllut Davviriikkain leat njeallje gieldda Suomas¹, 12 gieldda Norggas ja 25 gieldda Ruoŋas, okta dáin lea Stockholma. Eai gávdno almmolaš logut dasa man galle sámi gávdnojit Davviriikkain, muhto dábálaš árvvoštallama mielde leat Norggas 50 000 – 65 000, 20 000 - 40 000 Ruoŋas ja nuo 8 000 Suomas. Ruoššas leat sullii 2 000 sámi. Ruonáeatnamis leat inuihtat eanetlogus, sullii 87 % badjelaš 56 000 ássiin.

Gielddain mat leat sámi hálddašanguovllut Suomas, Norggas ja Ruoŋas leat sierra gáibádusat, muhto guhtege riikkas leat erohusat daid gaskkas. Ovdamearkka dihte máhttá sámiin leat riekti ovdaskuvladoaimmaide ja boarrásiid dikšui ollásit dahje muhton muddui sámegillii, riekti geavahit gielas go leat oktavuodát guovllu gielddain dahje eiseválddiin.

Buot davviriikkat atnet sámiid ja inuihtaid lea eamiálbmogin, muhto dušše Norga ja Dánmárku leat čállán vuollái ON-organisašuvnna ILO-julggastusa nr. 169, [Indigenous and Tribal Peoples Convention](#), ja leat stuorra erohusat das movt riikkat geavataččat organiserejit ja ollašuhttet eamiálbmogiid rivttiid. [ON:s globála ulbmilat bastevaš ovdáneapmái ja ovddidanágenda Agenda 2030](#) lea gustovaš buot Davviriikkain. Dás gullet eamiálbmogat ja doaibmahehttejuvvon olbmot vuoruhuvvon joavkkuide.

Sápmis² ja Ruonáeatnama historjjáin leat seammálágánvuodát ja erohusat koloniála historjjáš eará máilmmi eamiálbmotservodagaiguin. Erenoamážit sámiguovlu davviriikkain lea servodat ja našunálastáhtaid čálgovuogádat earáágán go buohtalastá eamiálbmotguovlluiguin USA:s ja Australias.

Oktasaš davviriikkain main leat eamiálbmogat lea dat ahte olusat main lea eamiálbmotduogáš leat johtán stuorra gávpogiidda

¹ Sápmi, skáandinaviana gielaide Sameland, lea namma sámiid historjjálaš orrunguovlu davvisámegillii. Guovllus eai leat formálalaš rájít.

² Ohcejoga giella oastá sámegielat čálgobálvalusaid guvttiin gielddain Kárášjogas davvi Norggas.

manemus 50- 60 jagiin. Doppe máhttet sii leat oalát oaidnemeahttun unnitlohku.

Eamiálbmogat ja demeansa

Prinsihpas ii gávdno čohkkejuvvon dutkan dahje máhttu makkár dilli Davviriikaid sámiin ja inuihtain main lea demeansa lea, das man ollusin olbmui main lea eamiálbmotduogáš lea, našunála dásis.

[Dutkanproševtta ulbmil mii lea jođus, HALDI \(2018-2019\) Ubmi universiteahtas Ruoŧas](#), lea dahkat vuosttaš kártema earret eará das man dábálaččat neurodegeneratiivvalaš dilit leat sámiin ja ii-sámiin Ruoŧa beali sámis.

Unnit dutkamušain, ovdamearkka dihte Kanadas ja Australias, geažohit ahte olbmot main lea eamiálbmotduogáš gillájit demenssas eambo go eanetlogu álbmot.³ Dain dutkamušain mat leat dahkkon leat erohusat sihke hámis ja bohtosiin.⁴ Dutkan Kanadas jagi 2013 rájis čájeha ii dušše eanet olmuid mat gullet riikka nu gohččon first nations oazžut dán, muhto maiddá ahte dat guhte gillájit dás buohccájit sullii logi jagi árabut aj ahte leat eambo dievddut go nissonat mat ožžot dán diagnosa.⁵

Globála dásis lea eamiálbmogiin heajut dearvvašvuhta go eanetlogu álbmogis, seammá guovllus⁶, dat váikkuha das man dábálaš demeansa lea ja das jus gávdno rievttis dikšu buriin kvalitehtain. Faktorat mat erenoamážit váikkuhit eamiálbmoga dearvvašvuhtii, leat jáhkehahtti sivvan das ahte demeanssa meari loktana.

Odne dutkojuvvo eambo eamiálbmogiid dearvvašvuodas go ovdalaš áiggiid, muhto áin váilo máhttu das man láhkai buoremusat dan dustet ja meannudit, dahje addit heivejuvvon divššu eamiálbmot

³ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013; Mayeda E. et.al.: [Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years](#). *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016; Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

⁴ Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.

⁵ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

⁶ Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

olbmuid geain lea demeansa. Árbevirolaš eamiálbmotkultuvrrain máhtá demeansa ipmárdus leat earálágan. Symptomat demensii eai álo ane lea váttisvuohhta dahje ahte dat gulaše buozalmasvuhtii. Stuořit servodaga diagnoserenreaidut, diehtujuohkinbijut, divššu ja doarjaga organiseren ja doarjja oami olbmuid ii soaitte doaimmat kulturheivejumi haga.

Gaskariikkalaš fierpmádat lea vuodđuduvvon, [The International Indigenous Dementia Research Network](#) (IIDRN) dutkiid, studeanttaid, buohcceviesuid, eamiálbmot- ja demeanssaaktevrraid váras, oasseváldit leat USA:s, Kanadas, Austrálias ja Aotearoas. Fierpmádaga áigumuš lea loktet oasálastiid geat barget eamiálbmogiiguin ja demeanssain. Fierpmádaga dutkit gávnadit fysalaččat ja digitálalaččat digaštallat dutkandárbuid, lonohallat návccaid ja vuodđudit oktasašbarguid.

Eamiálbmogat, demeansa ja davviriikkalaš čálgoservodagat

Sámiid ja inuihtaid rievttit dikšun- ja ovdamorašsuorgái muddejuvvojit gaskariikkalaš julggaštusain ja nationála lágain. Buohccedivššu ja sosiálabálvalusa lágain lea iešguđet hápmi guhtege riikkas ja gielddas. Leat stuorra gielalaš ja kultuvrralaš erohusat sámiid gaskkas Davviriikkain, ja inuihtat ellet ovdamearkka dihte dihte smávva servodagain Ruonáeatnamis ja Københámmanis.

Li gávdno obbalaš govva das movt Davviriikkaid eamiálbmogat vásihit dahje geavahit čálgobálvalusaid, muhto nationála dásis gávdno muhton diehtu. Vaikko ovdáneapmi leamaš positiivvalaš de gávdnojit ain seainnit personsentrerejuvvon divššus mas lea buorre dássi, seainnit máhttet leat nannoseabbo herkkeš joavkkuide. Buot davviriikkain lea juogus gaskkal primáradivššu, spesialistta divššu ja sosiálabálvalusa ja máhtá leat váttis oažžut áigái oktiiheivehuvvon bijuid. Rekryteren- ja gelbbolašvuodáhástalusat dagahit ahte kontinuitehta šaddá váilevaš daidda geat galget oažžut divššu ja ovdamorraša.

Norggas leamaš politihkalaš ulbmil addit sámi álbmogii bálvalusa mii lea kultuvrralaččat heivejuvvon dain virggiin mat juo leat ovdal go ráhkadit virggiid mat leat erenoamážit sámi álbmoga váras. Sámi álbmot geavaha buohccedivššu seammá dávjá go eanetlogu álbmot dahká, muhto sii eai leat seammá duđavaččat dainna divššuin mii addo. Li oru gávdnome erohus sámi álbmoga ja eanetlogu álbmoga

gaskkas dasa mii gullá dearvvašvuođa stáhtusii ja buohccinprevalensii. Muhtin dutkit gehččet dasa ahte sámiin lea earálágan ipmárdus dearvvašvuhtii, buozalmasvuhtii ja dikšui go eanetlogu álbmogis lea. Gávdnajit maiddá girjjálašvuodas čujuhusat dasa ahte sámit ságastit buozalmasvuođa birra eahpenjuolga vugiid bokte ja metaforaid geavaheamis. Govva ahte sámegeielat olbmot miellasepmosit háliidit gávnadit sámi bargiiguin dalle go geavahit dearvvašvuođa- ja buohccedikšunbálvalusaid lea maiddá ožžon eará gova varrasit dutkamušas, dat čájehit giellageavaheamis prefereanssat leat individuála ja gitta das makkár dilli lea. Sogagullelašvuotta ja árbevirolaš vuogit alces dálkkodit deattuhuvvo muhtin osiin girjjálašvuodas.⁷

Lea dutkánprošeakta jođus das movt sámit main lea demeansa vásihit ja geavahit čálgobálvalusaid Norggas: [Offentlig demensomsorg. Likheter og ulikheter i bruk av kommunale helse- og omsorgstjenester i områder med samisk og norsk bosetning.](#)

Nasjonalt kompetansetjeneste for aldring og helse, mii lea nationála gelbbolašvuođa guovddáš Norggas lea mañemus jagiid čadahan moanaid [diehtujuohkinbijuid demeanssa ja demeanssadiššus mii lea Norgga sámiid váras, ja ráhkadan reaidduid dasa.](#) Ávdnasat gávdnojit davvi-, julev-, oarján sámegeillii ja dárogillii.

Ovdal go nannejuvvon láhka nationála unnitloguid ja unnitlogugielaid váras šattai gustovaš **Ruota**, 1 ođđajagimánus 2019, attii ráđđehus Sosiálastivrii bargun kártet vejolaš dárbbuid máhttodoarjagii dearvvašvuođa- ja buozalmasvuođa divššus, ja sosiálabálvalusas.⁸ **Kártemis**, mii ii geahča erenoamáš virggiide demeansabuohcci olbmuid váras bohtá ovdán ahte unnitloguláhka ja nationála unnitlogugažaldaga leat unnán vuoruhuvvon sihke jođiheamis go gielddaid ja regiovnnaid bargoveagain, ahte ovdagáttus gávdnojit ja ahte ipmárdus váilu das manne nationála unnitloguin leat sierra rievttit. Unnitlogulága njuolggadusat dulkojuvvot mángga láchkai gielddain ja regiovnnaid ja nationála unnitloguin ovddasteddjiin. Buot doaibmasurggiin váilut bargit main lea gelbbolašvuotta unnitlogu gielain ja kultuvrras. Gáibádušat doarjagii ja bálvalussii unnitlogugielas lea muhtin guovlluin ráddjejuvvon ja rivdet áiggis áigái, dat dahká gielddaide ja

⁷ Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. 2016.

⁸ *Behovet av kunnskap om den styrkte minoritetslagen. En kartläggning av behovet av kunnskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården om lagen (2019-724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Socialstyrelsen. 2019.

regiovnnaide váddásit fállat nana bálvalusa sosiálabálvalusa unnitlogugielaide. Kártemat čájehit moanaid bijuid ulbmiljoavkku v́aras, muhto dilli rievdá sakka gielddaid gaskkas

Jagis 2017 álggahedje regiovnnat Norrbottenis, Västerbottenis, Jämtlánda Härdalenis ja Dalarnis prošavtta [Kunskapsnätverk för samisk hälsa](#). Ruota Sámedikki vuodđudii jagis 2018 dearvvašvuoda-, boarrásiidáššiid- ja valáštallánlávdegotti, das lea lagaš ovttasbargu máhttofierpmádagain. Ovttas Sámedikkiin ja sámi organisašuvnnaiguin lea fierpmádat ráhkadan [ráhkadan nátionála strategijja sámi dearvvašvuoda v́aras](#), das lea geriatríhka okta viđa vuoruhuvvon surggiin.

Suomas lea prošakta etnikkalaš unnitloguid ja muittohisvuoda váttuid birra, [ETNIMU](#), ovddidan nátionála doaibmamodeallaid ja čiekŋudahttan dieđuid muittus ja muittohisvuodas obbalaččat etnikkalaš unnitloguid gaskkas. Prošakta lea maidđái addán eambo dieđuid ámmátolbmuide ja studeanttaide sosiála- ja dearvvašvuodaššus das movt ulbmiljoavkkuin bargat.

Suoma stáhta addá muhton doarjaga sámi sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid fállamii. Dát dahkko Sámedikki bokte. Sámediggi le ráhkadan ulbmiliid dasa man láchkai fállat sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid sámegillii. Muhto raporttat jagiin 2001 ja 2008 čájehedje ahte bálvalusat sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusain eai lean doarvái sámegillii, maidđái gielddain. Nugo eará davviriikkain leat sámegielat divššohasat vásihan váttisvuodaid iešguđet lágan skoviin mat geavahuvvojit geahččalemiin, nugo muitogeahččaleamis, das geavahuvvojit doahpagat mat leat apmasat dahje eai leat relevánta boarrásit sámiide.⁹

THL, Dearvvašvuoda ja čálgu instituhtta Suomas lea čađahan [prošavtta čálgu dásseárvvu v́aras sámiide](#). Maidđái SámiSoster lea čađahan moanaid ovdánahttin- ja pilotaprošavttaid ja fállá ruovttubálvalusa sámegillii Enodat gielddas. Jagis 2017 oaččui organisašuvdna eurohpalaš bálkkašumi barggus ovddas, earret eará prošavttas man ulbmil lei doajut sámiid main lea demeansa dan bokte ahte gehčče bearrái ahte sii ožžo kultuvrralaš ja gielalaš beroštumiid musihka, duoji ja luondduvásáhusaid bokte.

⁹ Magga, R.: [Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittámisen haasteet Suomessa](#). *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

Ruonáeatnama ráđđehus mearridii nationála demeanssastrategiijas jagis 2013, dat leai vuolgán guorahallamis jagis 2012.¹⁰ Plána doallá

ain deaivása, muhto ii leat šat áigejuovdil. Demeansasuorggi ovddasvástádus lea Departementet for sundhed hálddus, sii čuovvulit demeansastrategiija čađaheami gielddain ja almmolaš buohccedivššu (Sundhedsvæsenets) doaimmas. Guorahallamis jagis 2012 bođii ovdán ahte sullii 250 olbmui Ruonáeatnamis lea diagnoserejuvvon demeansaváddu.

Jagis 2019 almmuhii dutkan- ja ovdánahttinprošeakta [Arktisk aldring](#) (AgeArc) viiddes čilgehusa boarrásit olbmuid diliin Ruonáeatnamis. Raportta¹¹ vuodđu lea olmmošlogusuokkardeapmi jagis 2018 ja ollu etnográfalaš jearahallamat. Das boahtá ovdán ahte ollu oami olbmui, muhto eai buohkat, vásihit lea váttis gulahallan ja oažžut dieđuid eiseváldiin ja gielddain. Leat stuorra erohusat gielddaid gaskkas dasa mii gullá dikšunbargiid máhttu demeanssa birra ja demeanssa ovdamorraša birra., ja álbmoga guovdu lea stuorra dárbu oažžut dieđuid demeanssa birra. Raporta ávžžuha nationála diehtovuorká ja hárjehallanguoimmit ruonáeatnama gielddain mas lea ollislaš oaidnu das makkár návccat guhtege gielddas leat.

Buot demeansaguorahallamat dahkkojit Dronning Ingrids Hospitalas, mii lea Ruonáeatnama riikkabuohcceviessu. Dáppe leat neurologat, buohccedikšárat ja buohccegymnastat geat barget demeanssa suorggis, muhto eiseváldi bargá dohko ahte galgá leat vejolaš čađahit stuorit oasi demeanssa guorahallamis báikkálaččat geahččalanreaidu RUDAS jorgaluvvo jagis 2019 kalaallisut gillii. Ja galgá validerejuvvot. Ruonáeatnama vuosttáš nationála konfereansa demeansa birra plánejuvvui Departementet for sundhedas jahkái 2020 . Sociale anliggender departemeanta ja Justitsområdet pláne dán ja dutkit ártalaš vuorastuvvanprošeakta.¹²

Eamiálbmotperspektiiva davviriikkalaš ovttasbarggus demeanssas

Jagi 2015 rájis koordinere Davviriikkalaš čálgoguovddáš davviriikkalaš fierpmádaga riikka eiseváldiid ovddasteddjiid ja

¹⁰ *Demensredøgørelse 2012*. Departementet for sundhed. 2012.

¹¹ Nørtoft K. et.al.: *Ældre menneskers liv og helbred i Grønland. En rapport fra forsknings- og udviklingsprojektet Arktisk Aldring (AgeArc)*. 2019.

¹² Mikaela Augustussen, Grønlands universitet, ovdanbuktimis Davviriikkalaš demeansafierpmádahkii, cuonjomanus 2019.

áššedovdiid várás. Fierpmádaga vuolggasadji leat dat nationála strategiiat ja mearrádušat mat gávdnojit demeanssa várás.

Gaskkal jagiid 2013 – 2017 koordinerii Davviriikkalaš čálgoguovddáš prošeavtta [Samer med funktionsnedsättning](#), bargoadi lei norgga eiseváldi Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). Vuolggasadji lei dat ahte davviriikkain gávdno unnán diehtu doaibmahehttejuvvon olbmui main lea sámi duogáš. Prošeavtta boađus lei ovdadutkan, vihtta dutkanraportta ja okta prošeaktaraportta mas ledje polisi vžžuhusat.¹³

Jagis 2017 oaččui Davviriikkalaš čálgoguovddáš sávaldagaid dutkiin, gielddain ja eará berošteddjiin davviriikkain loktet eamiálbmotperspektiivva maiddáimeanssa suorggis. Ovttas Region Jämtland Härjedalen ja sámi ávvojahki Staare 2018 ordnii Davviriikkalaš čálgoguovddáš vuosttaš davviriikkalaš konfereanssa eamiálbmogiid ja demeanssa birra Staares čakčat 2018. Konferensii čoahkkanedje eambo go 90 dutki, virgeolbmot nationála, regionála ja gieldda dásis, praktihkkabáikkiid gielddaid dikšun- ja ovdamorašsuorggis ja sámi siviilaservvodagas.

Konfereanssa oasseváldit ledje ovttaoavilis das ahte davviriikkaid čálgovuogadagain gávdnojit buorit áššit maiguin máhtta joatkit bargat. Ovdamearkka dihte gávdnojit ollu gielddain Ruotas ja Norggas sámi skuvla, ovdaskuvla ja mánáiddikšu, ja maiddáimeanssa boarrásiid dikšu. "Sámi" sátni oaivvilda ahte sámegealla geavahuvvo ja ahte doaibma jođihuvvo nu ahte dat gulahallá sámi kultuvrrain. Maŋemus jagiid ovdáneapmi nu gohččon person-sentrerejuvvon boarrásiid- ja demeansadivššu guvlui dagaha ahte stuorit oassi divššus vuolga indiviidda ja indiviidda duogážis, beroštumiin ja máhtuin, dát mielddisbukta sámi perspektiivva oážžu lunddolaš saji

¹³ Huuva K. et.al.: *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund*. Nordens välfärdscenter. 2014; Melbøe L. et.al.: *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2016; Uttjek, M.: *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Umeå universitet och Nordens välfärdscenter. 2016; Gjertsen H. et.al.: *Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2017; Edin-Liljegren A. och Flykt K.: *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige*. Glesbyggsmedicinskt centrum, Västerbottens läns landsting och Nordens välfärdscenter. 2017; Hokkanen L.: *Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities*. Nordic Welfare Centre. 2018; Dahlberg A. och Bergström J.: *Sluttrapport. Personer med funksjonsnedsettelse med samisk bakgrunn*. Nordens velferdssenter. 2018; Bergström, J.: *Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund. Policyrekommendationer*. Nordens välfärdscenter. 2018.

sámi guovlluin ja olbmuid geain lea sámi identiteahtta. Dat maiddá eambo go ovdal fátmasta oami olbmuid.

Konfereansa manjá, giđđat jagi 2019, vuodđuvvui davviriikkalaš fierpmádat eamiálbmogiid ja demeansa váras, das leat olis eiseválddiid ovddasteaddjit, dutkit ja praktihkkárat dikšun- ja ovdamorraša ámmáhiin, Suomas, Norggas, Ruotas ja Ruonáeatnamis. Fierpmádat lea okta golmma fáddáfierpmádagain Davviriikkalaš čálgogovddáža fierpmádaga vuolde. Áigumuš lea ovtas identifiseret dárbbuid ođđa dutkamušaide, bijut mat loktejit gelbolašvuoda ja jorgalit ja heivet diagnoserenaidduid sámegillii ja kalaallisut gillii.

Hástalusat ja evttohusat vuosttaš davviriikkalaš konfereanssa eamiálbmogat ja demeansa bargobáji joavkkus

Hástalus 1

Váilevaš dieđut rivttiid birra, ja maid dat buktá mielddis gielddaide ja rievttiguđdiide

- Riekteláogat leat rámmalágát mat eai váldojuvvo vuhtii gielddain, eai atte gielddaide albma reaidduid eaige delfineare ovddasvástádusa doarvái čielgasit. Ollu gielddat barget prinsihppa mielde “seammá buohkaide”, duođas dat mearkkaša ahte čalgobálvalusat šaddet seammá lágaš, eai dássásaččat.
- Giella ja etnisitehta registeriid gáržžideapmi dagaha vaddásit gielddaide “gávdnat” sámiid. Stuorra gávpotgielddat mat dorjot girjáivuodabijuid ja – prošeavttaid maid siviila servodat jodiha eai doarjju sámi organisašuvnnaid, danne go sámit eai gula ulbmiljovkui mii galgá “integrerejuvvot”.
- Ii leat daddjon ahte “Demeansa” lea (vuorrasit) sámiid ja inuihtaid guovdu dávdna namas. Ollu sámiin eai leat beassan oahppat lohkat ja čállit sámegillii, ja sii eai máhte ávkkástallat čálalaš diehtujuohkinávdnasiid iežaset gillii. Eambbosat main lea eamiálbmotduogáš galggaše dovdat sin rivttiid, maid mearkkaša orrut sámi hálldašangiellidat ja makkár rievttit lágat addet stáhtaláhttuide mat eai gula eamiálbmogiidda.

Evttohus

1. Nátionála njuolggadusat ja mearrádušat divššu ja ovddasmorraša ektui olbmuid main lea demeansa ferte váldit vuhtii eamiálbmotperspektiivva ja geavatlaš čuozaheavvaid dás, ovdamearkka dihte eatnigiela, dulkka geavaheavvami, “eallinbirrasa

perspektiivva”, kulturduobat, sensitivitehta ja nu gohččon cultural safety. Demeansajoavkkuin, doarjja meannudeaddjin ja eará gieldda ovddasteddjiin galgá leat čielga bargogohččun muitalit makkár riekti ovttaskas stáhtalahtus lea eamiálbmogiid ja unnitloguid nationála lágaid ektui.

2. Sámi hálddašangiielddat dárbbasit mearrádusaid, rávvagiid ja eará lágan doarjagiid mat leat ovddiduvvon nationála dásis das movt rievtti lágaid máhttit čađahit geavatlaččat. Nationála eisseválddit galggaše hábmet ja fállat duohta diehtujuohkinbijuid mat máhttet geavahuvvot sámi hálddašangiielddain, obbalaččat sámiid birra ja dárkileabbo makkárat rievttit leat ja gosa sáhhtá váidalit jus rievttit eai váldojuvvo vuhtii.
3. Vejolaš bijut nationála dásis máhttet leat kártet ja buohtastit relevánta riektelágaid ja movt dat báikkálaččat leat implementerejuvvon Norggas, Ruoŋas, Suomas, Ruonáeatnamis ja vejolaččat Dánmárku.

Hástalus 2

Váilevaš gelbbolašvuohta gielas ja kultuvrras gielddain

- Bargiid virgáibidjamis gielddat Norggas ja Ruotas hárvuin gáibidit sámi giella- ja kulturmáhtu. Ruonáeatnamis váilut bargit mat ipmirdit ja hupmet kalaallisut giela.
- Norggas jođihuvvo buohccedivššároahpahuš mat leat oahppogirjjis main lea sámi perspektiiva. Lea dušše okta oahpahuš mas prográmma lea iežas ulbmil hábmejuvvon. Dan čájeha dutkamuš mii bođii ovdán konfereanssas.¹⁴ Suomas lea prošeakta čađahuvvon mas lea sámi giella- ja kulturmáhttu sierra diakona- ja buohccedivššároahpahušas, muhto obbalaččat lea sámi perspektiiva viehka oaidnemeahttun ruoŧa ja suoma dearvvašvuođa, buohccedivššu ja sosiála surggiid oahpahušain.

Evttohus

1. Gielddat dárbbášit systematiseret bargguideaset dalle go háhket bargiid main lea gelbbolašvuohta sámi gielas ja kultuvrras. Álgolávki máhtta leat čállit almmuhusain ahte mielas vurdet sámi ohcciid, nugo Straejmien tjjelte Ruotas lea bargan. Gielddat galggaše maiddá ráhkadit ođđa merihta-, bargovásáhusa- ja bálkávejolašvuođaid dakkár bargiid váras geain lea relevánta gelbbolašvuohta gielas ja kultuvrras.
2. Ávdnasat sámiid ja inuihtaid oaidnu demeanssas main lea diehtu vuođđun leat dárbbášlaččat, ja meriterejeaddji sertifiseren dain bargoveagain main lea sámi ja inuihta kulturgelbbolašvuohta, ovdamearka dihte dakkár man vuođđu lea Silvia- sertifiseren Ruotas. Dát máhtášii dasto šaddat praktihka lagaš vuođđooahpahuš sámi kulturgelbbolašvuođas buot virgeolbmuide dikšun-, ovdamorraša- ja sosiálabálvalusas sámi hálddahušgielddain. Vuđolaš ja eaŋkilis jearaldagat dego “mii sápmelaš lea” ja “orrot go sámit stuorra gávpogis?” ferte problematiseret ja vástiduvvot oahpahušas.

¹⁴ Eriksen, L. T., Bongo, B. A. og Mehus, G. [Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanning i Norge uten urfolkskunnskap?](#) *Nordisk sykeplejeforskning* 7 (3), 239-249. 2017.

Hástalus 3

Váilevaš reaiddut beaivválaš barggus ja reaiddut maiguin ovddida doaimma

- Muhton reaiddut lea ovddiduvvon Norggas, ovdamearkka dihte diagnoseren ja diehtujuohkin oami olbmuide, muhto ain lea stuorra váilevašvuohta reaidduin mat leat heivejuvvon kultuvrii ja dahje jorgaluvvon buot sámegielaide ja kalaallisut gillii.

Evttohus

1. Vejolaš bidju nationála ja davviriikkalaš dásis ja ráhkadit jahkásaš arenaid hálddahušgielddaid hoavddaid ja bargoveaga váras gos besset gávnnadit ja lonohallat vásáhusaid.
2. Eará vejolaš bidju, mii maddái máhttá čađahuvvot nationála dahje davviriikkalaš dásis, lea identifiseret reaidduid mat juo gávdnojit ja geavahuvvojit davviriikkain. Viidásit livččii buorre identifiseret vejolaš relevánta fierpmádagaid, reaidduid ja metodaidda mat leat ovddiduvvon unnitloguide dego duortnusleagilaččat, ruohtasuopmelaččat, kvenaid ja juvdálaččat. Kárten máhttá maddái fáttmástit bijuid gielddain, nugo boarrásit orruma ja beaivedoaimmat main lea sámi sisdoallu. Maddái systemáhtalaš čohkken oami olbmuid mitalusain máhtášii geavahuvvot vuođđun gielddain doaimmaid ovdáneapmái. Bures lihkestuvvan gielddan máhtášii čohkket digitála, davviriikkalaš reaidogiisái, ja dasto juohkit dáid daidda nationála demeansa gelbbolašvuođa guovddážiidda mat juo gávdnojit.

Hástalus 4

Movt mii mannat viidáseabbo davviriikkalaš ovttasbargguin eamiálbmogiid ja demeanssa áššiiguin?

- Davviriikkalaš fáddáfierpmádat demeanssas ja eamiálbmogiin lea dárbbášlaš, oassin davviriikkalaš ovttasbarggus demeanssa birra ja das ferte leat nana ja bistevaš ruhtten. Fáddáfierpmádat berre indentifiseret relevánta vugiid systemáhtalaš ovttasbargui sámedikkiid ja Ruonáeatnan ovddasteddjiid gaskkas.
- Fáddáfierpmádagas máhtášii leat láidesteadnji rolla návccaid indentifiseremis, ovdamearkka dihte diognoserenaidduid, dárkkistanlisttuid ja sullasaččat maid máhtta jorgalit ja heivejuvvot eará davviriikkaid geavaheapmái (geahča badjelis). Fierpmádagas máhtta maidái leat rolla indentifiseret ja evttohit čovdosiid ođđa dárbbuide, ovdamearkka dihte reaidduid ja bargovugiid mat leat heivejuvvon nuorat olbmuid main lea demeansa ja eamiálbmot gullevašvuohta.

Evttohus

1. Lea dárbu davviriikkalaš kártenbargui makkár čađahuvvon, davviriikkalaš ja gaskariikkalaš dutkamušat gávdnojit demeanssa ja eamiálbmogiid birra. Fáddáfierpmádat máhtášii vuolgahit digaštallama nationála eiseválddiiguin das movt fátmastit davviriikkalaš diehtoportálaid kártema. Fáddáfierpmádat máhtášii maidái geahččat makkár vejolašvuođat leat movttiidahttit davviriikkalaš ovttasbarggu dutkamis, ovdamearkka dihte guđege lágan bijuid čuozausat dahje dieđalaš kárten dárbbuin. Maidái ovttasbargu gaskariikkalaš dutkanfierpmádagain eamiálbmogiin ja demeanssas livččii máhttit leat áigeguovdil.
2. Fáddáfierpmádat ja Davviriikkaid čálgoguovddáš galggaše indentifiseret makkár vejolašvuođat leat sámi ja ruonáeatnanlaš perspektiivii dálá davviriikkalaš ovttasbarggus gáiddusdikšumis, ovdamearkka dihte jus fátmastit gielddain Ruonáeatnamis ja sámi hálddahušgielddaid Norggas, Ruotas ja Suomas.

Girjjálašvuohta

Listtus leat dušše girjjit mat buktoje ovdán konfereanssas dahje mat leat geavahuvvon ovdanbuktimiid vuođđun doppe.

Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap.* 2016.

Blix, B. H. og Hamran, T.: "They take care of their own". Healthcare professionals' constructions of Sami persons with dementia and their families' reluctance to seek and accept help through attributions to multiple contexts. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1). 2017.

Eriksen, L. T. et.al.: Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap?. *Nordisk sygeplejeforskning* 7 (3). 2017.

Jacklin, K., and Warry, W.: Forgetting and forgotten: Dementia in Aboriginal seniors. *Anthropology and Aging Quarterly* 33 (13). 2012.

Jacklin K. et.al.: The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada. *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

Jacklin, K. et. al.: Informal dementia caregiver among Indigenous communities in Ontario, Canada. *Care Management Journals* 16 (2). 2015.

Hulko, W. et.al.: Views of First Nation Elders on memory loss and memory care in later life. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 25 (4). 2010.

Lanting, S. et.al.: Aboriginal experiences of aging and dementia in a context of sociocultural change: Qualitative analysis of key informant group interviews with Aboriginal Seniors. *Cross Cultural Journal of Gerontology* 26 (1). 2011.

Magga, R.: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

Mayeda E. et.al.: Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years. *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016.

Mehus, G. ja Bongo, B. A.: *Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenester - med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelsen*. HiF-rapport 2012:3. Høgskolen i Finnmark 2012.

Mehus, G. ja Moffitt, P.: Important Factors When Communicating with Sami Patients About Health, Illness and Care Issues. *Nordisk sygeplejeforskning* 8 (4). 2018.

Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.

Polisidokumeanttat ja web-návccat

- [Norgga demeansstrategiija](#)
 - [Ruota demeansstrategiija](#)
 - [Suoma muitoprográmma](#)
 - [Ruonáeatnama demeansstrategiija](#)
-
- [Aldring og helses \(Norge\) reaidut ja dieđut sámiid ja demeanssa birra](#)
 - [Mii demeansa lea, álkeslogus demeanssa birra, heivejuvvon doaibmahehttejuvvon olbmuid ja kognitiivvalaš váttuide, gávdno davvisámegillii, julevsámegillii ja oarjásámegillii ja viđa davviriikkalaš gielain ja eanjalasgillii.](#)
 - [Davviriikkalaš deameansafierpmádat](#)
 - [Fáddafierpmádat eamiálbmogiid ja demeanssa olbmuid várás](#)

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org